

ЛЬВІВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ім. І.Я.ФРАНКА

СПЕЦІАЛІЗОВАНА ВЧЕНА РАДА К 068.26.14

На правах рукопису

ГЛІБЧУК Наталія Мирославівна

МОВОЗНАВЧІ ПОГЛЯДИ ОЛЕНИ КУРИЛО

10.02.02 - Українська мова

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук

Львів 1994

Робота виконана на кафедрі української мови
Львівського державного університету ім. І.Я.Франка

ЛНБ України ім. В. Стефаника

00777181 (V)

Науковий керівник - доктор філологічних наук, професор

Т. І. ПАНЬКО

Офіційні опоненти - доктор філологічних наук, професор

Д. Г. БУЧКО

- кандидат філологічних наук

Д. Г. ГРИНЧИШИН

Відповідна установа - Київський державний
університет ім. Т. Г. Шевченка

Захист відбудеться "28" _____ 12 1994 р. о 12 год.
на засіданні спеціалізованої ради К.068.26.14
у Львівському державному університеті ім. І. Я. Франка
/290601, Львів, вул. Університетська, 1/.

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці
Львівського державного університету.

Автореферат розіслано "25" _____ 11 1994 р.

Учений секретар спеціалізованої ради,
кандидат філологічних наук *Зтерлак* - В. М. ТЕРЛАК

ЛНБ ім. В. Стефаника
АН України

Актуальність наукового осмислення мовознавчої спадщини вчених минулого загальновідома. Вона помножується, коли йдеться про Олену Курило, чий доробок протягом десятиліть замовчували з політичних мотивів або трактували вкрай суб'єктивно. Нема, мабуть, жодного виступу на лінгвістичні теми 1933-1934 рр., де б дослідницю не звинувачували в націоналізмі за те, що вона прагнула зберегти самотність української мови, відстоювала пріоритет національного в терміностворенні, не відкидаючи при цьому міжнародного як у терміноелементах, так і у виробленні принципів побудови термінологічних систем.

Олена Курило працювала в різних галузях українського мовознавства, та передусім її цікавили питання термінографії, термінології, фонетики, фонології, морфології, синтаксису, діалектології, історії мови, стилістики. Лінгвістичні погляди О.Курило ґрунтувалися на мовознавчій школі кінця XIX - початку XX століття, що опиралася на адобутки європейського мовознавства. Дослідниця не належала до вчених, що покладаються на логіку фактів. Вона більше, ніж будь-хто з її сучасників, українських мовознавців, усвідомлювала значення послідовної методології, тому часто посилювалася на праці Ш.Баллі, І.Бодуена де Куртене, Ф. де Соссюра, О.Боперсева, А.Мейє, Р.Якобсона. О.Курило творчо використовувала їхні наукові концепції для розвитку українського мовознавства.

Дослідження творчості О.Курило, вивчення її лінгвістичних поглядів на тлі мовознавчої думки того часу дає змогу ввести в науковий обіг значний, у тому числі й новий фактичний матеріал, визначити місце вченої в боротьбі за утвердження стилістично-функціональної різноманітності української мови, конкретизувати її внесок в українську термінологію,

фонологію, діалектологію.

Про О.Курило, як і про багатьох талановитих лінгвістів 20-30-х років нашого століття, вітчизняні мовознавці пізнішого часу змушені були мовчати. Цілкові інші можливості мали вчені за межами України. У 1954 р. у Вінніпеаі вийшла монографія Ю.Шевельова "Всеволод Ганцов. Олена Курило." Автор розповів про українське політичне і культурне відродження 20-х років і, зокрема, про роль у ньому О.Курило. Він навів маловідомі факти біографії вченої, охарактеризував окремі сторони її наукової діяльності.

Лише після проголошення незалежності України наші науковці змогли опублікувати об'єктивні праці про розвиток українського мовознавства в 20-30-х роках. У 1991 р. вийшло ґрунтовне дослідження М.А.Жовтюрюха "Нарис історії українського радянського мовознавства (1918-1941)". У ньому автор торкнувся окремих питань творчого доробку О.Курило, зокрема її поглядів на систему голосних і приголосних фонем, проаналізував деякі її статті в українській діалектології та історії мови. Автор монографії "Історія українського мовознавства. Історія вивчення української мови" (1991 р.) С.П.Безвенко згадує праці О.Курило в фонології, граматики, діалектології, стилістики.

Отже, вивчали окремі сторони творчого доробку дослідниці, причім підхід її до мовознавчих проблем не пов'язували з розробкою їх у сучасній лінгвістиці. Саме на цьому моменті ми намагалися зосередити увагу, системно вивчаючи її лінгвістичний доробок.

Мета дисертації - дослідити мовознавчі погляди О.Курило на тлі лінгвістичної думки початку XX ст. з проєкцією на

розв'язання сучасних проблем українського мовознавства. Реалізація цієї мети передбачає виконання низки конкретних завдань:

висвітлити термінологічний аспект у науковому доробку ученої, показати підхід О.Курило до розвитку української наукової мови, її внесок у термінографію і термінологію 20-30-х років;

розглянути концепцію мовної норми в її науковому доробку на тлі тогочасних мовознавчих досліджень і спрямувати їх на вдосконалення механізму нормалізації української мови як державної в умовах нового суспільного буття;

схарактеризувати систему фонем української мови О.Курило і порівняти її з іншими системами фонем (того періоду і сучасними), показати вплив ученої на розвиток фонетики і фонології;

дослідити праці О.Курило з діалектології та історії мови, зіставляючи концептуальні засади її наукових робіт з працями попередників, сучасників і наступників.

Наукова новизна роботи полягає в аналізі малорозроблених питань української лінгвістичної думки. Дослідження мовознавчої діяльності О.Курило дасть змогу заповнити окремі невідомі сторінки в історії розвитку української лінгвістики 20-30-х років XX століття.

Науково-практичне значення роботи полягає в тому, що її результати можна використати під час написання праць з історії українського мовознавства, зокрема з історії термінографії, фонології, граматики, діалектології, стилістики. Увагальнення роботи буде корисним у лекційних курсах, підручниках для вищих навчальних закладів з різних лінгвістичних

дисциплін. Гадаємо, що варто переглянути окремі підходи до фонетико-морфологічних амін, що є в сучасних виданнях історичної граматики української мови, і внести до них відповідні корективи, аважуючи на погляди О.Курило.

Основним методом дослідження є описовий. Як допоміжні використано зіставний та історичний.

Працю апробовано у формі статей (5 позицій) і наукових доповідей: на регіональній науковій конференції, присвяченій пам'яті Василя Сімовича "Розвиток мовознавства в Західній Україні в 20-30-х роках XX ст." (Львів, 1992), на всеукраїнській науковій конференції, присвяченій 110-річчю від дня народження професора Івана Огієнка "Іван Огієнко (незабутні імена української науки)" (Львів, 1992), на конференції "Українська філологія: Історія і перспективи" (Львів, 1994), на науковій конференції, присвяченій пам'яті професора Теодосія Вогного "Словотвір як вияв динаміки мови" (Львів, 1994).

Дисертація обговорена на засіданні кафедри української мови Львівського державного університету ім. І.Франка.

Роаглядаючи мовознавчий доробок О.Курило, враховуємо той факт, що початок наукової діяльності дослідниці пов'язаний з інтересом до проблем нормалізації української літературної мови, особливо в термінології та стилістиці, а після 1924 р. - з фонологією, найбільше - діалектологією та історією мови. Під час викладу її поглядів дотримуємося принципу хронологічної послідовності.

Відповідно структура роботи така: вступ, чотири розділи, висновки, бібліографія наукових праць О.Курило, список літератури.

У вступі обґрунтовано актуальність теми дослідження, її наукову новизну, визначено мету і завдання праці, висвітлено ступінь вивченості проблеми в науковій літературі, аґресовано методи дослідження.

У першому розділі - Роль О.Курило в розбудові української термінології - розглянуто відображення процесу становлення українських терміносистем у лінгвістичній концепції О.Курило.

Початок наукової діяльності дослідниці позначений інтересом до проблем формування української термінології. Її перу належать "Словник української фізичної термінології" (1918), " Російсько-український словничок медичної термінології" (1918), "Словник хемичної термінології" (1923). Вона також згадана як упорядник "Словника ботанічної номенклатури", що вийшов 1928 р. У Звідомленні ВУАН за 1921 рік О.Курило називали єдиним мовознавцем-консультантом і єдиним оплачуваним працівником Інституту наукової мови¹.

У лексикографічних працях О.Курило викладені теоретичні засади українського термінотворення. Враховуючи те, що в Східній Україні у той час українська термінологія ще не була розроблена, дослідниця опиралася на наукові розробки теорії терміна західноукраїнських вчених, зокрема В.Левицького, який уважав, що під час вироблення наукової термінології окремої мови потрібно орієнтуватися на національні словотворчі аґраки і водночас використовувати поширені в міжнародній термі-

¹ Звідомлення Першого (історично-філологічного) відділу за 1921 рік // Зап. істор.-філол. відділу ВУАН.-Берлін, 1923.-С.20.

нології грецькі та латинські терміни та терміноелементи. О.Курило не погоджувалася з концепцією І.Горбачевського, який прагнув, щоб основою цілої термінологічної системи була міжнародна термінологія. Вона відстоювала позиції етнографічної школи, тобто віддавала перевагу словам-термінам з народної мови. Дослідниця пропонувала цілі синонімічні ряди слів з діалектного мовлення, а якщо їх не виявляла, то наводила запозичення, передусім міжнародного характеру. Вишукування термінів з народної мови було зумовлене прагненням зберегти національне єство українських термінологічних систем. Проте О.Курило не абсолютизувала можливостей народної мови у творенні термінів. Віддаючи перевагу національному, вона відстоювала принцип розумного поєднання народного та іншомовного у термінотворенні.

О.Курило усвідомлювала, що не всі запропоновані нею лексеми увійдуть до терміносистеми української мови, одні залишаться статичними на сторінках лексикографічних праць, інші здобудуть функціональний статус. Саме тому її словники були проектами, тобто не нав'язували терміни, а пропонували їх на обговорення широким колам: фахівцям, ученим, викладачам. Стандартизація мови - складний і тривалий процес. Багато діалектизмів, які пропонувала О.Курило, так і не стали надбанням наукової мови. Це й аргументом, адже виникають нові реалії, поняття, яким не завжди вдається знайти відповідні найменування у народній мові.

Усі словники дослідниці були перекладними. Перекладаючи російські терміни українською мовою, вона намагалася використовувати власне українські лексеми: рос. артерия - укр. б'ючка, б'ючиця; барабанная перепонка - плінка, тарабанчик;

бронхи - дишка; ключиця - дужка; двигатель - двигач, ручник, движник, двигало, мотор, двигун; упругость - пружність, пружистість, пружність. Більшість лексем, що їх пропонувала О.Курило, залишилися статичними на сторінках словників. Однак часто один із синонімів, на який дослідниця не поклала особливих надій, ставила на останні місця в синонімічному ряду, здобував статус терміна. Наприклад, до рос. слова давление підібрано чимало відповідників: давління, гніт, тискання, натиск, тиск, нагніт. Можливо, саме завдяки лаконічності передостаннє слово тиск витіснило всі інші. Слово движение О.Курило переклала як рух, порух, рушання, порушення, подвиг, крушення. Тільки перший варіант став фізичним терміном, тоді як наступні просто забулися. Простежуємо, що окремі іншомовні слова витіснили українські відповідники. Наприклад, з двох номінацій співчинник, коефіцієнт; первень, елемент; алі провідники, діелектрики перші власне українські потенційні терміни вийшли з ужитку.

О.Курило поєднувала два принципи у термінології - народний та міжнародний. Вона вважала, що українська наука не може розвиватися ізольовано. Тому в лексикографічних працях дослідниці чимало слів іншомовного походження, наприклад, акустика, анемометр, гідромеханіка, динаміка, дифракція, індукція, кмертон, обертон, конус, магнетизм, неон, оптика; лімфа, артерія, капіляри, аорта, анатомія. Ці лексеми ввійшли до української фізичної та медичної терміносистем.

Багато назв, зафіксованих у словниках О.Курило, стали реальними власне українськими термінами, їх уживають сьогодні у фізиці, медицині, хімії. Наведемо окремі з них: величи-

на, звукова хвиля, тиск, двигун, рух, криволінійний рух, волокно, повік, руховий нерв, легені, шлунок, іменники із суфіксом -ан - (метан, пропан), прикметники із суфіксом -ист- (сірчиста кислота) та ін.

Вшукування термінів а народної мови було аумовлене прагненням уберегти її від чужомовних впливів. Здійсненню цих задумів не могло сприяти політичне становище України, тому більшість ідей О.Курило не анайшла свого втілення. У цілому лексикографічна діяльність дослідниці була корисним і надзвичайно актуальним явищем. Словники, укладені нею, активно впливали на формування української терміносистеми, їх роаглядаємо як джерело вивчення процесів становлення української термінології.

У другому розділі - Проблеми мовної норми в науковому доробку О.Курило - проаналізовано внесок дослідниці в нормалізацію української мови.

Працюючи над цією проблемою, О.Курило висловила деякі концептуальні міркування. Для дослідниці підставою кваліфікувати лінгвістичне явище як нормативне було поширення його в народній мові. О.Курило абсолютизувала її можливості у виробленні літературних норм. Вона була за свідоме і цілеспрямоване очищення літературної мови від іншомовних слів і форм.

О.Курило вважала, що народна мова має ресурси, які можна використовувати в усіх сферах функціонування літературної мови. Такий погляд на літературну мову продовжував підхід до теорії вироблення української літературної мови, викладений у працях П.Куліша, Олени Пчілки, В.Самійленка, І.Франка, М.Драгоманова, М.Грушевського, і відбивав об'єктивний процес її розвитку.

Першою працею дослідниці щодо нормалізації української мови була "Початкова граматики української мови", що витримала 11 видань протягом 1918-1926 рр. Однак це не була наукова праця, а практичний підручник для дітей, що не давав наукової системи.

Своє розуміння мовних норм на лексичному рівні О.Курило наводить у термінологічних словниках, зокрема в "Словнику української фізичної термінології" (1918), "Російсько-українському словничку медичної термінології" (1918), "Словнику хемичної термінології" (1923). Як знаємо, авторка вважала за потрібне поєднувати народний та інтернаціональний принципи під час творення української термінології.

Питання мовної норми (найбільше - на синтаксичному та морфологічному рівнях) О.Курило розглянула в монографії "Уваги до сучасної української літературної мови" (1920, 1923, 1924, 1942 рр.), що переросла з невеликої брошури в ґрунтовне наукове дослідження.

О.Курило вважала науково обґрунтувати ненормативні в її погляді явища в мові й мовленні. Редагуючи матеріали з різних наукових дисциплін, вона бачила багато мовних помилок, на які вказала в цій монографії. Праця збудована на великому літературному матеріалі, охоплює багато мовних явищ.

"Уваги до сучасної української літературної мови" містять наступні твердження: заперечення активних дієприкметників на -чий, -ший і пасивних на -мий, конкретні поради щодо їхньої заміни прикметником, дієприслівником чи підрядним реченням; поради щодо вживання дієприслівників на -вши в значенні одночасної дії; рекомендації щодо переваги ічфінітива над віддієслівними іменниками; розмежування віддієслівних

іменників з нульовим суфіксом, суфіксом -к- та -нн(я); особливості вживання часових форм дієслова; настанова про перевагу що над який і особливо котрий у релятивних підрядних реченнях; заборона приставного же типу (Я мовив, він же говорив); межі вживання прийменника по і його заміни; часові конструкції й особливо - керування дієслів; розуміння чергувань у/в, і/й як вияву особливої властивості української мови.

Заслуга О.Курило полягає в тому, що вона вперше описала й обгрунтувала ці риси української літературної мови. Не все, що пропонувала дослідниця, стало нормою, багато дечого може видатися архаїчним. Деякі її вимоги здаються тепер перебільшено етнографічними, вона намагалася реставрувати відмерле або розвивати наявну тенденцію дещо однобічно. Однак таких моментів у вченої значно менше. Серед них: вимога в чужих словах вимовляти й писати завжди и за народною вимовою давніше позичених слів на зразок міністер, універсал; спроба заборонити дієприкметники на -лий і звести пасивні дієприкметники на -ний, -тий до ролі прикметників; намагання відновити сполуку дієприслівника з дієсловом за допомогою сполучника та (типу: Увійшовши, та став); спроба заборонити дієслова було, буде при безособових присудках на -но, -то; намагання усунути родовий відмінок приналежності іменників; порада вживати алозитивні сполуки однакових частин мови (типу: куми-побратими) та ін.; бажання відновити двоїну.

Назва книги "Уваги до сучасної української літературної мови" свідчить про те, що О.Курило не намагалася охопити всі розділи української мови, подати її систематизований курс. Вона вибірково проаналізувала ті чи інші мовні явища, але

зробила це надвичайно зміло, продумано й аргументовано.

Концептуальні положення О.Курило стосовно мовної норми, зберігають свою актуальність, передусім через намагання вченої підходити до стабілізації українського слово/формовживання з урахуванням як витоків української літературної мови з її побутово-фольклорною стихією, так і книжних надбань, які виросталися під час її багатолітньої історії.

Наприклад, сьогодні не втратила значення думка О.Курило про те, що вживання активних дієприкметників на -чий, -ший і пасивних на -мий в українській мові - явище ненормативне. Відсутність в активному вжитку дієприкметників теперішнього часу не вада, а характерна риса сучасної української літературної мови. Багато років тому це зрозуміла і відстоювала О.Курило. Погляди дослідниці на проблеми мовної норми можна використати тепер з метою вдосконалити механізм нормалізації української мови.

У третьому розділі дисертації - Фонологічна і фонетична концепції О.Курило - розглянуто внесок дослідниці у розвиток української фонетики і фонології.

Здобутком О.Курило в галузі фонології було те, що вона однією з перших застосувала фонологічні принципи у дослідженні звукової системи української мови. У 1930 р. вона опублікувала статтю "До поняття "фонема", написану з приводу праці О.Синявського "Спроба звукової характеристики літературної української мови" (1929).

Аналізуючи погляди мовознавця на поняття фонем та систему фонем української мови, О.Курило висловила власні міркування. Дослідниця наведе своє визначення фонем, у якому найбільше уваги звернула на розрізнення значення слів. Вона

звначала, що О.Синявський не розмежував поняття "фонема" і "звук", що вислів мовознавця "мінімальний урізок звукового процесу" у визначенні фонемі слід застосовувати тільки до звука. З цим міркуванням цілком можна погодитися, оскільки фонема - узагальнено-абстрактна (інваріантна) одиниця в системі мовної структури.

Якщо О.Синявський уважав, що фонема - явище національне, то його опонент вказала на відносність цієї істини, зазначаючи, що фонема явище національне тільки такою мірою, якою вона є елементом спільної літературної мови, а окремі діалекти, наприклад, української мови, можуть мати й мають систему фонем, відмінну від системи фонем української літературної мови. Вона вважала, що кожна літературна мова, й українська зокрема, мусить мати чітку систему фонем. Справедливість цього твердження очевидна.

На той час саме поняття фонемі не було чітко окресленим, його по-різному розуміли ті, хто ним користувався. У жодній праці нема чіткого й послідовного розмежування поняття звука й фонемі, тією чи іншою мірою їх змішували, а тому кожен автор по-своєму виділяв фонемі в українській мові, визначав їх кількість та характерні ознаки.

Порівнявши різні дифініції фонемі, О.Курило визначила її як "найкоротший соціально вирівнюваний відтинок мови, звуковий тип, що існує в колективній свідомості членів певної мовної групи і що здатний диферувати значення слів"¹. Отже, найбільшу увагу дослідниця звернула на розрізнення

¹Курило О. До поняття "фонема" //36. секції граматики укр. мови. -1930.-Кн. I.-С.217.

значення слів. Крім О.Курило, що функцію вважали визначальною О.Синявський¹, М.Йогансен². З поняттям мовного звуку фонему ототожнювали Є.Тимченко³, І.Троян⁴.

Вільність мовознавців 20-30-х років виходила з того, що фонему співвідносили зі звуками, реалізуються в звуках, проте вони не зуміли провести чітку межу між фонемами і звуками. О.Синявський і О.Курило розуміли, що конкретних звуків у мовленні безліч, а фонем у кожній мові стала кількість. Перед лінгвістами того періоду постала проблема: скільки голосних і приголосних фонем в українській мові та як їх визначити.

Описуючи систему українського вокалізму в фонологічних позиціях, учені називали різну кількість його основних одиниць - від п'яти до дванадцяти. Причиною цього були розбіжності в поглядах на фонологічний характер українських /і/ та /и/, ненаголошених і наголошених голосних.

¹Синявський О. Спроба звукової характеристики української літературної мови //Наук. зап. Харків. н.-д. кафедри мовознавства. -1929. -Т.2. -С.6.

²Йогансен М. Фонетичні етюди /Замітки в нагоду фонетики м.Шпак на Полтавщині в ав'язку з літературною вимовою // Наук. зап. Харків. н.-д. кафедри мовознавства. -1927. -Т.1. -С.20.

³Тимченко Є. Курс історії українського язика.-К.,1927.-С.45.

⁴Троян І. Приголосні фонему українського літературного язика й вимова //Зб. Центр. держ. курсів українознавства.-1929.-Кн.2.-С.38.

У системі українського вокаліау О.Курило виділяла одинадцять фонем: /а/, /а́/, /о/, /о́/, /у/, /у́/, /і/, /і́/, /и/, /и́/, /е/, /е́/, розрізняючи ненаголошені й наголошені, оскільки вони, на її думку, диференціюють значення слів. Виняток становить фонема /е/, яку дослідниця вважала тільки наголошеною. Вона мотивувала це тим, що "ненаголошені етимологічні е та и злилися в один звуковий тип и"¹. Виділяючи наголошені й ненаголошені голосні фонemi, О.Курило змішувала поняття фонemi та її звукової реалізації. На наш погляд, окремі фонemi самі по собі не можуть бути наголошеними або ненаголошеними. Наголос властивий не звукам, а словам або складам у словах. Він не є незалежною особливістю голосного. Наголошений і ненаголошений характер голосного зумовлений тільки його позицією в слові. Якщо виходити з артикуляційних особливостей, то голосні протиставляються рядом, підняттям, лабіалізацією, чого не можна сказати про співвідношення наголошеності/ненаголошеності голосного. Тому ми розрізняємо наголошені й ненаголошені алофони голосних фонем, а не окремі наголошені й ненаголошені фонemi.

Крім О.Курило наголошені й ненаголошені голосні фонemi виділяли інші дослідники. О.Синявський дотримувався погляду, що в українській літературній мові дванадцять голосних фонем. Одночасно він стверджував, що ненаголошені и та е фонемами можна назвати лише умовно, бо це відтінки то фонemi и, то фонemi е. О.Курило з цим не погоджувалася. Вона вважала, що кожна літературна мова, зокрема й українська, муoить мати чітку систему фонем. Дослідниця не поділяла думки мовознавця

¹Курило О. До поняття "фонема". - С. 225.

про можливість проміжних між фонемами варіантів, зазначаючи, що це розбиває всю вартість складу фонем мови як системи, а в зв'язку з цим і наукову вартість фонем. Вона стверджувала, що відтінки фонем є її складовою частиною.

В.Сімович, виділяючи дванадцять голосних фонем у системі українського вокалізму, не погодився з тим, що О.Курило відмовила в фонематичності ненаголошеному е. Він уважав його окремою фонемою, "як, звичайно, кожний ненаголошений голосний в українській мові"¹.

Наголошена чи ненаголошена позиція голосної фонем не в будь-якою ознакою розрізнення її диференціальних властивостей, її здатності вносити відмінності в значення слів. У слові жити - живу́, наприклад, маємо ту ж кореневу фонему и, а відношення її до наголосу пов'язане не з виконуванню нею функцією і ніяк на неї не впливає, а лише з її звуковою реалізацією. І справді, якщо в слові ненаголошений звук е можна вимовляти наближено до и чи його вимова збігається з и, то це зовсім не означає, що фонема е, яка реалізується в цьому звуковому варіанті, набуває статусу фонем и.

Визначення дослідниками наголошених і ненаголошених фонем відображало тогочасний рівень розвитку фонології.

У праці "До поняття "фонема" О.Курило розглянула також кількісний склад приголосних фонем української мови. Вона виділяла такі фонем-консонанти в українській літературній мові: п'ять губних твердих - /п/,/б/,/м/,/в/,/ф/; тринадцять

¹Simovyč V. Das unbetonte ukrainische e kein selbständiges Phonem? //Slavia.Časopis pro slovanskou filologii.-Praha,1937.-Roč.14.-Seš.4-S.532.

передньоязикових твердих - /т'/, /д'/, /ц'/, /з'/, /с'/, /в'/, /л'/, /н'/, /р'/, /ч'/, /ж'/, /ш'/, /ж'/; дев'ять передньоязикових м'яких - /т'/, /д'/, /ц'/, /з'/, /с'/, /в'/, /л'/, /н'/, /р'/; одну середньоязикову - /й'/; чотири задньоязикових твердих - /к'/, /г'/, /х'/, /г'/.

На думку дослідниці, в українській літературній мові є ще дванадцять довгих фонем, які не трапляються на межі морфем, а саме: десять м'яких - /д':/, /т':/, /н':/, /в':/, /с':/, /ц':/, /ж':/, /ш':/, /ч':/, /л':/ і дві твердих - /с:/, /н:/.

Таку систему приголосних фонем прийняла більшість наших фонетистів. У 1951 р. її наведено в академічно:му "Курсі сучасної української мови" за ред. Л.А.Будяковського.

О.Курило не погодилася в думкою О.Синявського про те, що кожна приголосна фонема української літературної мови може бути довгою. З погляду дослідниці, на межі морфем та на стику слів треба говорити не про одну довгу, а про дві звичайні фонemi. Ми цілком погоджуємося з О.Курило.

Доцільність довгих приголосних фонем в українській літературній мові та їхня кількість завжди були дискусійними питаннями. Чи О.Курило з О.Синявським, ні сучасні вчені цієї проблеми так і не вирішили. Погляди мовознавців на систему приголосних фонем української мови, зокрема довгих, різні. У багатоманітності аргументів і тверджень в цього приводу міркування О.Курило про доцільність дванадцяти довгих фонем заслуговують на увагу, як і думка про те, що на межі морфем слід говорити про довгі звуки, які входять у фонологічну систему мови як дві фонemi.

Услід за Л.В.Щербою, який стверджував, що описова фонетика повинна детально досліджувати психологічні зв'язки, що існують між окремими фонемами, й особливо порівняльну ін-

тенсивність цих ав'яків, О.Курило вказувала на взаємні відношення окремих фонем, підійшовши таким чином до поняття фонологічної спозиції. Вона була переконана в тому, що характеризуєчи фонологічну систему будь-якої мови, не досить визначити окремі фонем. Взаємний стосунок фонем дослідниці вважала характерною ознакою кожної фонологічної системи. О.Курило виділяла такі кореляції фонем в українській мові: за давністю/глухістю, м'якістю/твердістю приголосних і наголошеністю/ненаголошеністю голосних. Останнє співвідношення свідчило про недостатню виробленість у той час теоретичних засад фонології.

Дослідниці активно відстоювала принцип системності в українській фонології. Вона вважала, що кількість фонем у літературній мові і в діалектах не може бути однаковою. О.Курило оперувала спеціальними термінами фонології, дискутувала з приводу їхньої семантики та використання; зуміла творчо осмислити фонологічні вчення Б. де Куртене, Л.В.Щерби, Р.Якобсона, враховуючи специфіку української фонетики.

Працюючи над проблемами фонетики, О.Курило висловила деякі власні міркування у рецензії на книгу Ю.Форшхаммера "Die Grundlage der Phonetik", опубліковану 1926 р. По-перше, вона дала визначення терміна "фонетика", зачислюючи до загальної фонетики акустичні властивості звуків; уважала, що фонетика черпає матеріал не з самої фізіології, а також з фізики й анатомії. По-друге, уже тоді О.Курило виділяла основні підрозділи фонетики, чітко розмежовувала завдання кожного з них, вказувала на низький рівень розвитку експериментальної фонетики. По-третє, вона дала чітке визначення звука. На відміну від Ю.Форшхаммера, який перебільшував роль

фізіологічних моментів у розумінні звуку, О.Курило була за поєднання в ньому акустичних та фізіологічних властивостей. По-четверте, дослідниця підтримала автора "*Die Grundlage der Phonetik*", вважаючи, що основою для кваліфікації звуків може бути тільки фізіологія звуків. На її думку, фізична акустика перебуває на нижчому етапі розвитку, проте нехтувати нею не слід.

Праці О.Курило з фонетики та фонології позитивно вплинули на розвиток цих галузей. Їхній вплив був би ще вагомішим, якби вони не були вилучені з наукового обігу як "націоналістичні видання".

У четвертому розділі - Олена Курило як діалектолог та історик мови - проаналізовано роль дослідниці в розвитку української діалектології та історії мови.

Над діалектами України вчена почала систематично працювати в 1922 р. Кожного літа протягом п'яти років вона збирала діалектний, етнографічний і фольклорний матеріал. На підставі окупих згадок у Звідомленнях історично-філологічного відділу ВУАН¹ та передмов О.Курило до діалектологічних записів з окремих сіл, у "Матеріалах до української діалектології та фольклористики"² можна простежити, куди вона мандрувала. Влітку 1922 р. О.Курило разом з етнографом

¹Звідомлення Першого (історично-філологічного) відділу за 1923 рік // Зап. іст.-філол. відділу ВУАН.-1923.- Кн.2.- С.314-315.

²Курило О. Матеріали до української діалектології та фольклористики// Зб.іст.-філол.відділу ВУАН.-К.,1928.-М 85.- С.135.

Кл.Квіткою була в експедиції на Білоцерківщині, Канівщині, Черкащині. Дослідження розпочала зі збирання центральноукраїнських діалектів. Згодом зацікавилася північноукраїнськими говірками - у 1923 р. побувала у двох експедиціях на Чернігівщину й сусідні землі (у травні в село Хоробричі, у серпні - на Пирятинщину й Прилуччину). У 1924 і 1925 рр. вчена відвідала південно-західне Поділля, зокрема Вінницю і Кам'янець. Під час цих подорожей вона вивчала діалектний матеріал цього краю. У 1926 р. О.Курило досліджувала діалекти поблизу Тиврова і Прокурова.

Під впливом діалектологічних екскурсій дослідниця написала чимало праць, які й досі не втратили наукової вартості. Серед них "Програма для збирання етнографічних матеріалів" (Зб. іст.-філол. відділу БУАН. 1923. Кн.13.), "Фонетичні та деякі морфологічні особливості говірки села Хоробричів на Чернігівщині" (Зб. іст.-філол. відділу БУАН. 1924. № 21), "До характеристики і процесу монофтонгізації чернігівських дифтонгічних звуків" (Україна. 1925. № 5), "До питання про умови розвитку дисимілятивного акання" (Зб. іст.-філол. відділу БУАН. 1928. Кн. 16), "Спроба пояснити процес зміни o, e в нових закритих складах у південній групі українських діалектів" (Зб. іст.-філол. відділу БУАН. 1928. Кн. 19) та ін.

О.Курило мала настільки глибокі філологічні знання, що у її працях фактично немає межі між описовою діалектологією та історією мови. Статті О.Курило, присвячені зивченню української діалектної мови, тісно переплітаються з вивченням української мови загалом, а також культури українського народу, його усної народної творчості, побуту, звичаїв.

Користуючись матеріалами діалектологічних експедицій,

вона висловила такі новаторські ідеї:

1. Разом із В.Ганцовим, опираючись на міркування К.Михальчука та О.Броха, виробила новий підхід до розуміння українських дифтонгів. Вона не вважала їх двозвучними сполученнями, тобто справжніми дифтонгами, а трактувала як артикуляційно суцільні звуки. Дослідниця характеризувала дифтонг як одну фонему без першої і другої частини звукового комплексу. Вона замість терміна "дифтонг" послідовно вживала вислів "дифтонгічний звук", "щоб обминути непорозуміння щодо можливості вбачати в дифтонгічному звукові дві психофонетичні одиниці"¹.

Концепція дослідниці щодо північноукраїнських дифтонгів, викладена в праці "До характеристики процесу монофтонгізації чернігівських дифтонгічних звуків", мала важливе значення для розвитку української діалектології, адже більшість її попередників (східноукраїнських і російських учених - М.Максимович, І.Срезневський, О.Потебня, П.Житецький, О.Соболевський, А.Кримський; західноукраїнських - М.Лучкай, І.Вагилевич, Я.Головацький, І.Зілінський, С.Смаль-Стоцький; зарубіжних - П.Шафарик, Ф.Міклошич) уважали дифтонги української мови двозвучними сполученнями, тобто справжніми дифтонгами.

Погляди О.Курило на північноукраїнські дифтонги як артикуляційно суцільні звуки тепер в українському мовознавстві загально визнані.

¹Курило О. До характеристики і процесу монофтонгізації чернігівських дифтонгічних звуків//Україна.-1925.-№5.-С.28.

2. Учена розробила свою оригінальну концепцію виникнення дисимілятивного акання, побудовану за допомогою достовірних фактичних матеріалів. Причину появи дисимілятивного акання О.Курило збачала в тому, що посилення експіраторного наголосу спричиняє редукцію голосного попереднього складу. Ця редукція означає наближення органів мови до стану опомою, тобто до найширшої їхньої позиції. Зокрема, якщо наголошений голосний вузький, то це спричинює найширший звук у складі перед ним. На думку дослідниці, дисимілятивне акання - це поява якнайширшого звуку перед наступним вузьким наголошеним голосним. Вона довела, що дисимілятивне акання - не первісний тип, і цим спростувала одну з провідних тез концепції О.Шахматова.

3. Користуючись матеріалами чотирьох діалектологічних експедицій на Поділля протягом 1924-1926 рр., О.Курило написала розвідку "Спроба пояснити процес аміни о, е в нових закритих складах у південній групі українських діалектів". Вона констатувала, що в південноукраїнських говорах, на відміну від північних, давні о, е амінилися на і в новому закритому складі незалежно від наголосу, тому в українській мові відбувався не один, а два процеси такої аміни - у північних та у південних говорах (у північних - через стадію дифтонгізації, а в південних - незалежно від наголосу і без дифтонгізації). В українському мовознавстві концепцію О.Курило науково не перевіряли. Її обходили, замовчували. За традицією у нашій мовознавчій літературі поширене твердження, що на всій території української мови старі о, е амінилися в новоакритих складах на і внаслідок їхньої дифтонгізації. Гіпотеза О.Курило потребує експериментальних дослід-

джені і теоретичного перегляду.

4. Дослідниця висунула оригінальну думку про появу а на місці ненаголошеного о в словах типу "багатий", "гарячий", "калач". Її не задовольнила концепція О.Потебні та його прихильників про так звану гармонійну асиміляцію, бо тоді неароуміло, чому ця зміна охопила лише кілька десятків слів, не порушивши деяких інших, таких як "козак", "лопата", "собака" тощо. О.Курило вважала, що форми а і я треба розглядати як окремі білорусиами або північноукраїнізмами. Неважачучи на те, що причини переходу о в а до кінця не визначені, погляди О.Курило на це явище заслуговують на увагу мовознавців, адже її висновки були зумовлені об'єктивними фактами діалектологічних досліджень.

5. У "Програмі для збирання етнографічних матеріалів" О.Курило порушила нові проблеми, що їх доти майже не вивчали в українському мовознавстві, зокрема, зв'язок мовлення і позалінгвістичних факторів; вигуки та дитяче мовлення як джерела вивчення початків мови; тавтологічні мови: причини їхнього виникнення та засоби словотворення; етимологія українських прізвищ та прізвищ; початки писемства у формі рівних знаків.

Не викликає сумніву, що наукова спадщина О.Курило повинна зайняти належне їй місце і в українській діалектології.

У висновках підсумовано зміст розділів, узагальнено дослідження лінгвістичної спадщини О.Курило. Хоч ім'я О.Курило не згадувалося, погляди її використовували. Маємо на увазі ремінісценцію думок вченої у працях Л.А.Булаховського та інших дослідників.

Уважаємо, що перед українськими мовознавцями життя ставить цікаву й перспективну проблему: показати безперервність

у розвитку української мовознавчої думки в широкому європейському лінгвістичному контексті. Звичайно, в умовах бездержавності, постійних репресій (відкритих і прихованих), яким піддавали українських мовознавців, ця безперервність часто була тонкою ниточкою. Однак була. Від О.Курило до Л.Булаховського, П.Коструби, Ф.Жилка, до всіх тих, хто примножував інтелектуалізм української нації в царині лінгвістичної думки.

Основні положення дисертації викладені в публікаціях:

1. Термінологічні погляди Олени Курило // Регіон. наук. конф., присв. пам'яті Василя Сімовича: "Розвиток мовознавства в Західній Україні в 20-30-х роках ХХ ст.;Теги доп. -Львів, 1992.-С.62-64.

2. "Рідне писання" І.Огієнка та "Початкова граматики української мови" О.Курило (спроба порівняння) //Всеукр. наук. конф., присв. 110-річчю від дня народж. проф. Івана Огієнка: "Іван Огієнко (негабутні імена української науки)":Теги доп.-Львів, 1992.-С.63-65.

3. Про мовознавчі погляди О.Б.Курило//Культура слова.-К.,1993.-Вип. 44.- С.35-38.

4. Погляди О.Курило на систему фонем української мови//Мовознавство.-К.,1993.-№ 6,- С.34-37.

5. Питання словотвору в праці Олени Курило "Уваги до сучасної української літературної мови"//Наук. конф., присв. пам'яті проф. Теодосія Вогного:"Словотвір як вияв динаміки мови":Теги доп.-Львів,1994.-С.51.

Hlibchuk N.M. Olena Kurylo's linguistic views. Dissertation thesis for a scientific degree of Candidate of Philological Sciences, speciality 10.02.02 - Ukrainian language. A manuscript. Lviv Ivan Franko State University. 1994.

The research is dedicated to Olena Kurylo, a well-known linguist, a specialist in Ukrainian philology of 20 s and 30 s of the XX-th century, whose scientific works have long been kept in silence because of the political motives. Olena Kurylo's linguistic views were formed on the background of a linguistic thought of that epoch. In her lexical-and-graphic works O.Kurylo created theoretical foundations for the formation of Ukrainian terminology. She was one of the first to use phonological principles in the research of the sound system of the Ukrainian language. Being a dialectologist, Olena Kurylo introduced several breakthrough ideas. She devised a concept of linguistic standards that has not lost its scientific value at the present moment of the Ukrainian language functioning.

Глибчук Н.М. Языковедческие взгляды Елены Курило. Диссертация на соискание научной степени кандидата филологических наук по специальности 10.02.02. - Украинский язык. Рукопись. Львовский государственный университет им. И.Франко. 1994.

Это исследование посвящено выдающемуся языковеду-украинисту 20-30-х годов XX в. Елене Курило, о научном наследии которой молчали длительное время с политических причин. Ее лингвистические взгляды оформились на фоне языковедческой мысли той эпохи. В лексикографических работах Е.Курило обосновала теоретические основы становления украинской терминологии. Она одной из первых применила фонологические принципы при исследовании звуковой системы украинского языка. Как диалектолог Е.Курило выдвинула ряд новаторских идей. Она разработала концепцию языковых норм, которая не утратила своей научной ценности на современном этапе функционирования украинского языка.

Ключові слова: українська термінологія, фонологічна концепція, мовна норма, діалектологія.

Підписано до друку 22.II.94. Формат 60x84/16. Папір друк. N I.

Друк офсет. Умовн. друк. арк. 1,5. У.овн.-фарб. відб. 1,5.

Обл.-вид. арк. 1,7. Тираж 100. Зам 392.

Машинно-офсетна лабораторія Львівського державного університету
ім. І. Франка. 290602 Львів, вул. Університетська 1.

ЦЕНТРА

AB 31.350

AB 31.350

OFFICE OF THE ATTORNEY GENERAL
STATE OF CALIFORNIA
SAN FRANCISCO, CALIFORNIA
SEPTEMBER 1964

The matter was referred to the Honorable
Judge of the Superior Court of the County of
San Francisco for his consideration and
report. In accordance with the provisions of
the Act, the Judge has filed his report and
recommendations with the Office of the
Attorney General. The report contains
a copy of the proposed regulations and
a copy of the comments received from the
public. The Judge also has filed a
copy of his report and recommendations
with the State Board of Equalization.

The proposed regulations are being
published in the Official Journal of the
State of California. The regulations
will become effective on the date of
publication.

The proposed regulations are being
published in the Official Journal of the
State of California. The regulations
will become effective on the date of
publication.

Very truly yours,
Attorney General